

VAKIF ŞEHİR ARTUKLU MARDİN

Bölüm 22

ARTUKLU SALİH KÜÇÜK DÖNEMİ

M.S. 1406-1409-Artuklu Salih Şehabeddin Ahmed (Melik es-Salih Küçük) Döneminde Mardin

Sultan İsa 1406 yılında Diyarbakır Emiri ve aynı zamanda kız kardeşi Ümmülhayı'nın kayınbabası olan Akkoyunlu Kara Osman Beğ ile muharebede, Sultan İsa ve Veziri Hacı Feyyaz yakalanıp şehit edildi.¹ İsa'dan sonra Mardin surları içerisine kapanan Artuklular'a, oğlu Şehâbeddin Ahmed hükümdar oldu.

Tîmûr Hân, Sultan İsa'nın yerine, yeğeni Melik es-Salih Küçük Ahmed' tahta çıkardı. Lakap ve unvanı; Salih Şihabeddin, ismi ise Ahmet'dir. 'Cmiu'd-Düvel" isimli eserde, Melik İsa'nın yeğeni olarak gösteriliyor. Melik Salih 1407 yılında Timur orduları tarafından, tahrip olan yerleri onarmaya çalıştığı bu dönemde yine bir Türkmen aşireti olan Karakoyunlu Kara Melik Salih bir adamını göndererek Akkoyunlu Beyi Kara-Yülük Osman'ın Mardin üzerine yürüdüğünü, eğer sür'atle yetişilmez ise kalenin onun eline geçeceğini bildirdi. Bunu haber alan Kara Koyunlu Kara Yusuf bazı kürt beylerini de yanına alarak Amid dolaylarından geldi ve burada kalabalık bir kuvvetle önüne çıkan Akkoyunlu Kara -Yülük'ü bozguna uğratıp kaçmağa mecbur etti.² Bundan sonra Mardin'e gelen Yusuf Bey Melik Salih'e kendi kızlarından birini nikâhlayarak ona Musul'u verdi. Beylerinden Ali'yi Mardin'e Vali tayin etti.

Ondan sonra, Melik Salih kendisine verilen bunca mal. At (beygir) davarı alıp. Emir Yusuf'un kızıyla da evlenip, Musul'a vardı. Kayınpederi tarafından zehirlenerek öldürüldü.M.1409

¹ Mardin Artuklu Melikleri Tarihi Kitap Ferdi Naşir Ali Emiri Hazırlayan Y.Metin Yardımcı –Editör İbrahim Özcoşar Hükeyin H.Güneş İstanbul -2006 Imak Ofset Basım Yayın.San.Tic.Ltd.Şti s.43

² Atatürk Kültür ,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları Pro.Dr.Faruk Sümer Türk Tarih Kurumu Basımevi –Ankara-1992 s.80

Melik Salih'in vefatından sonra diğer hanımlarından olan üç oğlu kalır. Büyük oğlu Melik Musa, ortancası Melik Muhammed ve küçükleri Melik Abdulhay'dır. Bunlar Sincar'da oturuyorlardı. H.824 (M.1421) senesinde, Melik Musa ölünce iki oğlu kaldı. Birinin adı Melik Mahmud, diğerinin ise Melik Mansur'dur. Adı geçen Melik Mahmud, kendisiyle beraber olanlarla, göçebe hayatı yaşıyordu. Kendisine ait ve başkalarıyla birlikte üç bin eve emir oldu³.

Melik Mahmud ve beraberindeki Döğer boyundan üç bin veya bazı kaynaklara göre dört bin çadırılık bir grupla sincar (bugün Irak Devleti sınırları içinde) ve bir kısmı Mardin Ovası'n'da hayatını sürdürdü büyük ihtimalle bu gurup Arap Kabileleri ile günümüze kadar Araplaşarak hayatını sürdürmekte olduğu kanaatindeyim. KEBBRE namıyla bilinen göçebe Türkmen aşiretinin Artuklu Türkmenlerinin adlıları olduğu tahmin edilmektedir.⁴

Artuklular döneminde Anadolu'da Türkler tarafından kurulan Mardin egemenliğinin son bulduğu 1409 yılında kurduğu şehrin o günkü halini gösteren çizim altadır.

³ Mardin Artuklu Melikleri Tarihi Kitap Ferdi Naşir Ali Emiri Hazırlayan Y.Metin Yardımcı –Editör İbrahim Özcoşar Hükeyin H.Güneş İstanbul -2006 Imak Ofset Basım Yayın.San.Tic.Ltd.Şti s.46

⁴ Artuklu Yayınları Batık Hazine "Mardin Halk Kültürü" Şekip YURTTAŞER ISBN 978-605-9827-21-8 S.22

"Kartallar Mardin Kalesi'nin burçları üzerinde uçmayı göze alamaz" demiş 14.yy'da yaşayan Aziz İbin Erdeşir-i Esterbadi, "Bezm u Rezm" eserinde.

Artuklu Döneminde Siyasi Evlilikler

Artuklu ünlü ve kadim bir aile olmaları sebebiyle bölgede bulunan devletler ve diğer emirler onlardan kız alıp ya da kız vermek suretiyle Artuklu hanedanına akraba olmuşlardı. Yapılan evlilikler siyasî olmakla birlikte Artukluların o dönemdeki saygınlığını ve şöhretinin yaygınlığını göstermekteydi. Yapılan evlilikler aşağıda belirtildiği gibidir.

Artukluların zamanla güçlenmesi ve eski bir hanedan olarak üç yüzyıl ayakta kalmaları onları, devrin önemli devletleriyle siyasî nitelikli evlilikler yapmalarını sağlamıştı. Fakat yapılan bu evlilikler görünürde yapılmış, iki devlet arasındaki dostane ilişkilerin ya da barışın simgesi olarak kalmıştır. Artukular'ın yaptığı bu evlilikler hakkında ilk bilgimizi, İbnü'l Ezrak'ın *Meyyâfârikîn ve Âmid Târih'i* adlı eserinden öğreniyoruz.

Dönemin diğer bir müellifu ,Ebû'l-Ferec'ten, İbnü'l-Âdim'in *Büğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb* adlı eserinden, Süryani Mihail'den, XIII. yüzyılda yapılan bir evlilik hakkında ünlü seyyah İbn Battuta'dan, ayrıca Kemal Göde'nin *Eretna Devleti* adlı eserinde Artukluların, Eretnalılar ile evlilik yoluyla akraba olduklarını kayıt altına almışlar.

İbn Tağribirdi'n *el-Menhelü's-Sâfive'l Müstefi ba'de'l-Vafi* adlı eseri.⁵

Artukluların, XIV. yüzyıl içinde gerçekleştirdikleri siyasî evlilikler hakkında ise Ebu Bekr-i Tihrani'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eseri ile, Faruk Sümer'in *Kara Koyunlar* adlı iki cild halinde düşünülmüş eserinin I. cildinde geçen, *Kara Koyulu Reisi Kara Mehmet'in*, Sultan İsa'nın kızını istemesi hadisesini İbn Hacer'in *İnbâ ul-gumr* adlı eserinden aktardığı bilgilerden öğreniyoruz.

İlgazi'nin bilinen ilk evliliği Dımaşk valisi Tuğtekin'in kızı İlhatun ile yaptığı evliliktir. İbnü'l-Ezrak'tan öğrendiğimize göre İlgazi 1122 tarihinde Meyyâfârikîn'de vefat ettiğinde Tuğtekin'in kızı olan eşi yanında bulunuyordu.

İlgazi'nin Haleb'i 1117–18 tarihinde yönetimi ele aldığı son Haleb Selçuklu Melik'i Sultanşah'ı ailesiyle birlikte bir eve naklettirmişti. İlgazi, Haleb'in idaresini

Devrettiği oğlu Süleyman, kendisine isyan edince, Sultanşah ve Selçuklu ailesi Câber kalesine sığınmak zorunda kalmıştı.

⁵ T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi *Artuklular Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı Şeyhmus Nayır Tez Danışmanı Prof.Dr.Fahammeddin Başar İstanbul 2010*

İlgazi, Haleb'deki isyanı bastırdıktan sonra Câber kalesini kuşatmıştı. Sultanşah ve ailesini tekrar Haleb'e getirtmiş, iktidarını sağlamlaştırmak için de Rıdvan'ın kızlarından biriyle evlenmiş.

İlgazi'nin evlendiği bu Selçuklu prensesinin adı İbnü'l-Ezrak'a göre Melike Ferhunde Hatundur. Bu durumda Sultan Alparslan'ın damadı olan Artuk Bey vasıtası ile olan akrabalık tesis edilmiş.

İlgazi'nin kızlarından biri 495 (1101-1102)'de Melikşah'ın kardeşi, Tökiş'in oğlu ile evlenmesi başka bir aile içi evliliğini ortaya koymaktadır.

Selçuklular ile Artuklular arasındaki akrabalık bağı daha sonra Belek b. Behram'ın, Haleb hâkimiyeti sırasında, ilgazi'den dul kalan Melike Ferhunde Hatunla evlenmesiyle devam etmiştir.

Belek'in bir sonraki eşi I. Kılıç Arslan'ın ölümüyle Malatya'ya hâkim olan Ayşe Hatun'dur.⁶

Ayşe Hatun, Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra, iktidarını sürdürmek amacıyla o sıralarda Palu hâkimi olan Belek'in yanına gelip, evlilik teklifinin de içinde bulunduğu yardım talebinde bulunmuştu.

⁶ Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 60; Ebû-Ferece, *a.g.e.*, II, 351. Krş. Kesik, *I.Mesud*, s. 15.

Belek'in ölümünden sonra ise, Hısn-Keyfâ Artuklu hükümdarı Dâvud, Kılıç Arslan'ın eşi olan bu Ayşe hatunla evlenmişti. Ayşe Hatun'un kızı Saide Hatun Meyyâfârıkîn'de 524 (1129) tarihinde öldüğü.⁷

Melike Ferhun'da hatun daha sonra Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar b. Artuk ile evlenmişti. Süleyman b. Abdülcebbar'ın bu hanımından lâkabı Mecdü'İMülük olan oğlu Köpek dünyaya gelmişti.

Melike Ferhunde Hatun, eşi Süleyman'ın ölümünden sonra yukarda adı geçen oğlu ile birlikte Halep'ten Mardin'e gelmiş, bir süre sonra Hüsemaddin Timurtaş ile evlenmiş.⁸

Alpyaruk b. Artuk, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın bir diğer kızı Safiye Hatun ile evlenmişti.

Yağsıyan b. Abdülcabbâr b. Artuk, Ahlatşahi Sökmen el-Kutbî'nin kızı ile evlenmiş ve onun hizmetine girmişti. Yağsıyan'ın bu hanımından Emir Ahmed ve lakâbı İzzeddîn olan iki oğlu oldu. Emir Arslan b. Abdülcabbâr kızlarından birini

⁷ T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Artuklular Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı Şeymus Nayır Tez Danışmanı Prof.Dr.Fahammeddin Başar İstanbul 2010

⁸ T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Artuklular Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı Şeymus Nayır Tez Danışmanı Prof.Dr.Fahammeddin Başar İstanbul 2010

Rakka'nın sahibi Emîr Zaimüddeve Müseyyib b. Malik ile evlendirmiş.

Arslan Toğmuş b. Bekdaş b. Artuk ise, Tuğtekin'in veziri Muhammed b. Düveynî'nin kardeşinin kızı Ayşe Hatun ile evlenmiş.

Necmeddîn İlgazi, kızı Humar (Güher) Hatunu, Hille emiri Dübeys b. Sadaka ile evlendirmiş. Fakat halife el-Müşterşid, elçisi Kadı Heysî vastıasıyla yapılan bu evliliğin geçersiz olduğunu söyleyip itiraz etti. İl Gazi'nin kızının vaktiyle bir Selçuklu şehzadesi ile evli olduğunu hatırlatıp, bu kişinin Sultan tarafından hapse atıldığını elçisi aracılığıyla söyler. Bu nedenle Dübeys ile evlendirdiği kızının nikâhının bozulması gerektiğini söyleyince, İl gazi buna hak verir.

Halifenin bu tepkisinde Hille emîri Dübeys ile o sıralarda arasının açık olmasının etkisi büyük olmuştur. İl gazi bir diğer kızını Seferi Hatun'u Erzen ve Bitlis hâkimi Hüsamüddeve sonra Emir Rüknüddeve Dâvud'un damadı olan Tuğrul, Hısn-Keyfâ'dan Meyyâfârikîn'e geldi. Sultan Kubbesi'nde ikâmet etti ve merhumenin mal varlığını teslim aldı" denilmektedir. Tercümeden anlaşıldığı Kılıç Arslan'ın eşi Ayşe Hatun, Dâvud b. Sökmen ile evlenmiş, oğlu Tuğrulşah'ı, Davud'un kızıyla evlendirmiş olduğunu.

İlgazi, Meyyâfârikîn emiri olan oğlu Süleyman'ı, Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın kızıyla evlendirmişti. Kâdı Tâceddîn Ebû Salim b. Nubâta, gelini Malatya'dan alıp

Meyyâfârikîn'e getiren elçilik heyetinin başında bulunduğunu dönemin mükellefi İbnü'l-Ezrak kayıt altına almış.

Hüsameddin Timurtaş, kardeşi Şemsüddevle Süleyman'ın ölümünden (1124) sonra Meyyâfârikîn'e hâkim oldu ve diğer kardeşi Ayaz'ın dul eşiyle evlendi, bu eşinden Safiye Hatun dünyaya geldi. Ardından Erzenu'r-Rum (Erzurum) hâkimi Saltuklu Emir Gazi (1124–1132)'nin kızı ile evlendi. Gelin Meyyâfârikîn sarayına geldi. Emir Gazi'nin bu kızından 520 (1126) tarihinde Necmeddin Alpi ve 521 (1127) tarihinde emir Cemaledin Serbi dünyaya gelmişti. Bu evlilik anlaşıldığı kadarıyla 1125 veya 1126 tarihinde gerçekleştiğini İbnü'l-Ezrak kayıt altına almış.

Artukluların akrabalık bağı kurduğu bir başka hanedan Musul atabeyleridir. Atabeg İmadeddîn Zengî 1138 tarihinde Mardin Artuklularına karşı bir sefer düzenlemiş ve Dârâ'yı almıştı. Fakat Hüsameddîn Timurtaş, Zengi ile arasını düzelttikten sonra kızı Safiye Hatun'u, Zengî'ye nikâhlanmış, Dârâ'yı geri almıştı. 533 yılı Zilhicce'sinde (Ağustos 1139) Safiye Hatun, Musul'a gelin alayıyla getirilmiş.

Âmid (Diyarbakır) hâkimi Sa'duddevle İlaldı b. İbrahim, Necmeddin İl Gazi'nin kızı Yumnâ (Ayna) Hatun ile evlenmişti. İlaldı'nın adı geçen hatundan Şemşü'l-Mülük Mahmud adlı bir oğlu dünyaya gelmiş, Şemşü'l-Mülük daha sonra babasının yerine Âmid hâkimi olduğunu dönemin müellifleri tarafından kayıt altına alınmış.

540 (1145) tarihinde Necmeddîn Alpi, Ahlat hâkimi Kutbeddin Ahmed b. Sökmen'in kızı olan Hatun'u istemiş, 541 (1146) yılında Kadı Kemaleddin eşliğindeki devlet erkanı Ahlat'a gitmiş, Ahlat devlet erkanı ile birlikte gelini Mardin'e getirmişlerdi.

Necmeddin Alpi'nin eşi olan Hatun, Ahlatşahi II. Sökmen'in ana bir kızkardeşi idi. Necmeddin Alpi'nin oğlu Kutbeddin II. İlgazi bu eşinden dünyaya gelmişti. Ahlatşahi II. Sökmen ile Artuklu Timurtaş, Erzurum Saltuklu beyinin kızlarıyla evli oldukları için birbirlerinin bacanağı idiler.

II. Sökmen, Necmeddin Alpi'nin teyzesinin kocası, oğlu II. Kutbeddin'in ise dayısı olmaktadır. II. Kutbeddin İlgazi, dayısı Ahlatşahi II. Sökmen'in sarayında büyümüş olduğunu İbnü'l-Ezrak nakletmektedir.

Hüsameddin Timurtaş üç kızından Zümrüt Hatunu, Musul hâkimi Atabeğ Zengî'nin oğlu Seyfeddîn Gazi'ye 543 (1148) nikâhlanmış, düğün töreni Meyyâfârîkîn sarayında gerçekleşmişti. Daha önce İmadeddin Zengi ile evli olan Safiye Hatun, Zengî'nin ölümünden sonra, Âmid hâkimi ile evlenmişti. 543 yılının Şaban ayında, Âmid hâkimi Cemaleddin Şemsü'l-Mülûk b. İlaladı, İzzüddeve Ebu Nasr b. Nîsan başkanlığındaki heyeti, dayısı Hüsameddin Timurtaş'ın kızı olan Safiye hatunu istemeye yollamış, gelinin mehirine 50.000 dinar vermişti. Nikâh akdini el-Hatip Tacü'l-Ulema el-Haskefî yapmış olduğunu İbnü'l-Ezrak kayıt altına almış. Aynı yıl içinde Timurtaş'ın üçüncü kızı Nûra Hatun, Erzen ve Bitlis hâkimi Fahrüddin Devletşah b.Toğan Arslan ile evlendiği.

Düğün Meyyârîkîn'de yapılmıştı. Gelinin mehirine 50.000 dinar veren Toğan Arslan'ın Timurtaş'ın kızını veziri Diyâüddîn ve emîr Bahaüddîn Sevinç b. Kehmiş'den oluşan bir heyet eşliğinde istemiş olduğunu ancak Seyfeddin Gazi'nin düğün günü ölmesi üzerine, Musul tahtına kardeşi Kutbeddin Mevdud b. Zengî geçmişti. Bir süre sonra Musul idarecileri Hüsameddin Timurtaş'a haber göndererek Zümrüt Hatun'un, bir süre önce Artukluların elinden çıkan Dârâ'nın

geri verilmesi şartıyla Kutbeddin Mevdud ile evlenmesini isteğini dönemin müellifi İbnü'l-Ezrak nakletmektedir.

Timurtaş bu istediği kabul edince Zümrüt Hatun, Kutbeddin Mevdud ile evlendi. İbnü'l-Ezrak, Dârâ teslim edildiğinde, Timurtaş'ın ordugâhında olduğunu söylemektedir. Musul tahtına geçen hükümdarlar, bu Artuklu prensesinden doğan çocuklardan gelmektedir. Kutbeddin Mevdud'tan sonra başa geçen II. Seyfeddin Gazi, Zümrüt Hatun'un oğludur.

545 (1150) tarihinde Timurtaş'ın oğlu Samsâmuddin Behram, Kutbeddin Mevdud'un adı belirtilmeyen bir kız kardeşi ile evlenmişti. Nikâh günü, İbnü'l-Ezrak Musul'da olduğunu nakletmektedir.

Ayrıca Atabeg İzzeddin Mesud (öl. 1193) kızını, Mardin hükümdarı II. Kutbeddin İlgazi'ye (1176–1184) vermişti. Bu evlilik Salahaddin Eyyûbî'ye karşı, aralarında Ahlat hükümdarının da bulunduğu ittifak nedeniyle yapılmış olduğunu İbnü'l-Esir kayıt altına almış.

II. İlgazi'nin ölümünden sonra ise, Meyyâfârikîn'de bulunan II. İlgazi'nin eşi, kızlarından birini Sâlâhaddîn Eyyûbî'nin oğlu el-Melik el-Mu'iz ile evlendirmişti (1185). Kadı Necmeddin Ebi'l Berekât b. Abdullah b. Ebu Asrun ve diğer ileri gelenler nikâhı kıymak üzere şehre gelmişlerdi. Sultan'ın oğlunun nikâh aktini kabul etmek üzere İmadeddin Kâtip el-İsfahâni Sultan'a vekâlet ediyordu.

II. İlgazi'nin kızının mehrini tayin için Hatun, heyetle birlikte gelen kadı Ebi Asrun'a vekâlet verdi. Mehir teslim alındıktan sonra nikâh kıyıldı. Salahâddin Eyyûbî, Hatun'un kızına çeyiz olarak çeşitli eşyalar, süslü hediyeler, mücevherat, Irak mamûlü eşyalar, Arap atları ve kısıraklar gönderdi. Çiftlikleri ve köyleri ile birlikte Hattâh'ı Hatun'a verdi. Ona ve adamlarına eski iktalarını verdi. Kale komutanı Asad

Allah Yarınkuş'a Cebel-Cur'un verildiğine dair Sultan'ın menşuru verildi. Ayrıca Hatun, Kadı Ebu'l-Ferec Yûsuf b. Hibat b. Bassâm el-Cillî'ye Meyyâfârikîn kadılığında bırakılmasını istedi. Adı geçen kadıya Meyyâfârikîn ve ona bağlı yerler ile

kaleleri, Hotâh, Cebul-Cur, Zulkarneyn kadılığı ve hisbeliğine atandığına dair menşur verildiğini dönemin müelliflerinden Şeşen, 'İmâdeddin Kâtip el-İsfahânî nakletmederir.

II. Kutbeddin İlgazi'nin ölümünden sonra oğlu Hüsameddin Yavlak Arslan başa geçmişti. Yavlak Arslan'ın devleti idare edemeyecek kadar küçük olması nedeniyle, Ahlatşah'ı II. Sökmen, II. İlgazi'nin dayısı sıfatıyla memlûku Alp Kuş'u Mardin'e Yavlak Arslan'ın naibi olarak yolladı. Alp Kuş iktidarını sağlamlaştırmak için Yavlak Arslan'ın annesiyle evlendiğini ilgili bölümde yazılmıştı.

Yavlak Arslan'ın annesi, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan'ın kızıydı. Kara Arslan'ın kızı Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alı'nın oğlu II. Kutbeddin İlgazi ile 1164 yılında evlenmişti. Olduğunu İbnü'l-Ezrak nakletmektedir.

Bunun dışında Artuklular, Dânişmendliler ile de evlilik yoluyla akraba olmuşlardı. Fahreddin Kara Arslan'ın kızı bir Dânişmendli şehzadesi ile evlenmişti. Ebu'l-Ferec bu evlikten söz ederken emir Ebu'l-Kasım'ın Kara Arslan'ın kızı ile evlendiği gün öldüğünü, kardeşi Afridun (Feridun)'un kardeşinin dul karısı ile kadının istememesine rağmen zorla evlendirildiğini Ebu'l-Ferec kayıt altına almıştır.

Hısn-ı Keyfâ Artuklu hükümdarı Kutbeddin II. Sökmen, metbû olarak tanıdığı el-Melik Adil'in kızı ile evlenmişti. Bu evlilik Kutbeddin II. Sökmen'in atabeyi es-Salih Kutluğ Aba tarafından gerçekleştirilmişti.

Kutluğ Aba, Salahâddin Eyyûbî'nin Diyarbakır'ı Artuklulardan almasına engel olmak amacıyla, Artuklularla ile Eyyûbîler arasında bir kez daha sıhriyet bağı kurulmasını gerekli görmüş ve yanında memleketin kadılarını şahit olarak getirip, Melikü'l-Adil'in kızını II. Sökmen'e istemişti. Nikâh akti yazılıp nikâh tamamlanınca Melikü'l-Adil, Kutbeddin II. Sökmen'i himayesine almış oluyordu, II. Sökmen ise bu evlilik sayesinde Diyarbakır'ı elinde tutmaya devam ettiğini Şeşen, 'İmâdeddin Kâtip el-İsfahânî kayıt altına almış.

Hısnı-Keyfâ Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmişti. Kılıç Arslan, kızının çeyizi olarak Malatya civarında bulunan Hanzit bölgesini Artuklulara vermiş Ancak, Nureddin sarayında bulunan bir muganniyeye (şarkıcı) aşırı ilgi gösterip, eşini ihmal etmeye ve ona kötü davranmaya başlaması, Nureddin eşini sevmekle beraber, şarkıcı kadınlara düşkünlüğü Selçuklu hanedanından gelen eşini ikinci plana atmasına neden oldu. Selçuk Hatun ise eşinin ona karşı tavırlarına sabır gösterip, şikâyet etmiyor, içine atıyordu. Kılıç Arslan kızının durumunu öğrenince Nureddin Muhammed'e elçiler yollayıp tehdit dolu uyarılarda bulundu. Nureddin Muhammed ise Kılıç Arslan'ın ülkesine yakınlığı nedeniyle ondan korkmuş, ülkesini ve tahtını alacağını düşünmüştü.

Mardin Artukluları ve diğer beylerin ona yardım etmemesi üzerine Salahâddin Eyyûbî'ye mektuplar yollayıp, Kılıç Arslan ile aralarını düzeltmesini, kendisine yardım etmesini istedi. Salahâddin Eyyûbî, Kılıç Arslan'a arada çıkan anlaşmazlıktan vazgeçmesini bildiren elçiler yollamış, Kılıç Arslan'da damadının kusurlu yanlarını ve haksızlıklarını sıraladıktan sonra "benden korunmak istiyorsa bana ait yerleri iade etsin" diyordu. Nureddin Muhammed, kardeşi İmadeddin Ebu Bekir ile birlikte II. Kılıç Arslan'a karşı Salahâddin'in desteğini almak üzere, karargâhını Raban'da Göksü nehri kıyısını kuran Eyyûbî Sultanının yanına gitti. Salahâddin Eyyûbi, Haçlılarla geçici bir süre barış yapıp, bütün dikkatini Kılıç Arslan'ın üzerinde yoğunlaştırmıştı. Salahâddin, yanına gelen Nureddin Muhammed ve kardeşini oldukça iyi ağırlayıp, misafirlerini kardeş diye çağırıyordu. Onlara kıymetli elbiseler, Arap atları ve kısraklar, gerdanlıklar, elbise mahfazaları, mücevherat, Mısır kumaşından imal edilmiş ve değeri 100.000 dinar tutan çuvallarla giysi hediye etti. Hediye ettiği atlar hesapsızdı. Artuklu ordugâhında ne kadar yaya varsa, hepsi atlı kılındı. Ne kadar fazla eşya, mal, binek ve davar varsa Nureddin

ve maiyetinde bulunan askerlere verildiğini Şeşen, , 'İmâdeddin Kâtip el-İsfahânî nakletmektedir.⁹

Nureddin'in, Salahâddin'in yanında bulunduğu sırada II. Kılıç Arslan'ın elçisi büyük emir İhtiyaruddin Hasan b. Ufras geldi. İhtiyaruddin Hasan'ın, Salahâddin Eyyûbî ile konuşmasından sonra, Hısn-ı Keyfâ Artukluları yüzünden çıkan anlaşmazlık çözüme kavuşmuş, karşılıklı olarak hediyeler alıp verilip, ahidnâmeler imzalanarak, karşılıklı yeminlerle bu sorun çözülmüş.

İki taraf arasında barışın bu kadar çabuk sağlanmasından önce, Musul hükümdarı İzzeddin'in Mesud'un, Salahâddin Eyyubî'ye karşı Mardin Artukluları ve Ahlatşah'ı ile ittifak yapıp, II. Kılıç Arslan'ıda bu ittifaka dâhil etmeye yönelik rivayetlerin dolaşması. İki taraf arasındaki gerginliği artırmış fakat Salâhaddin Eyyûbî ve II. Kılıç Arslan açıkça bir savaş içine girmeyi henüz göze alamamıştı. Salahâddin Eyyûbî'nin, Atabeg Nureddin Mahmud'un mirasına sahip olmak amacıyla Musul ve Artuklu topraklarını göz dikmesi Musul hükümdarı İzzeddin Mesud'u, Ahlatşahı ve Artuklular'ı yakınlaştırıp ittifak kurmalarına neden olmuştu.

Mardin Artuklularında II. Necmeddin Gazi, kızı Dünya Hatunu, ilhanlı hükümdarı Olcayto Hüdabende'ye nikâhlanmış olduğunu İbn Battuta, *İbn Battûta Seyehatnamesinde anlatılmaktadır*. Mardin hükümdarı Melik Salih Şemseddîn Mahmud, kızını, Eretna hükümdarı Alaeddin'in oğlu Cafer ile evlendirmişti.

Artuklu prensesi, ilk önce Eretna'nın büyük oğlu Şeyh Hasan için istenmişti, onun veba ya da başka bir hastalıktan

⁹ T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Artuklular Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı Şeyh Mus Nayır Tez Danışmanı Prof.Dr.Fahammeddin Başar İstanbul 2010

ölmesi sonucu Sivas'a kadar gelen gelin alayı, geri yollanmamış, Alaeddin'in diğer oğlu Cafer ile evlendirilmişti. İbrahim Artuk, *Artuk Oğulları Sikkeleri* eserinde nakletmektedir. Eretna'nın, Mardin Artuklularıyla sıhriyet bağı kurmasında, onların Olcaytu Hüdabende ile akrabalık kurmaları etkili olmuştu. Eretna bu evlilik yoluyla bölgede etkin olan nüfuzunu daha da artırmayı umuyordu. Çünkü Alâeddin Eretna Moğolların Anadolu Genel Valiliği görevini yapmıştı. Aslen Uygur Türkü olduğunu Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş nakletmektedir*. Eretna sonradan bağımsızlığını kazanmıştı.

Artuklu Sultanı Melik Zahir Necededdin İsa döneminde, Kara Koyunluların bölgenin en eski hanedanı olmaları nedeni ile Mardin Artuklularına akraba olmaya çalıştıkları görülmektedir. Kara Koyunlu reisi Nasuriddin Kara Mehmet (1380-1389), Celâyir şehzadesi Şeyh Ali'yi yendikten sonra Tebriz'de Celâyir tahtına Şeyh Ali'nin kardeşi Ahmet'i getirmiş, bu olaydan sonra kuvvet ve kudreti artmaya başlamıştı (1382). Saygınlığını daha da artırmak isteyen Kara Mehmet, Mardin Artuklu hükümdarı Sultan İsa'ya kızına talip olduğunu elçileri vasıtasıyla bildirmişti. Ancak, Sultan İsa bu talebi red ettiği gibi Kara Mehmed'in herhangi bir saldırısına karşı koymak için Hısn-ı Keyfâ emrine başvurmuştu.

Kara Mehmet ise, Sultan İsa'nın red cevabı verdiğini haber aldığı anda, Mardin üzerine yürüdü. Sultan veziri Hacı Feyyaz kumandasında Karakoyunluları karşılamaya yollamış, Kara Mehmet'in ani bir baskını ile yapılan savaşta Artuklular mağlup olup Mardin'e çekilmişti. Sultan İsa bu olay üzerine kız kardeşini, Kara Mehmet ile evlendirmek zorunda kaldığını Sümer, *Karakoyunlular*, I, s. 48. n. 110. Sümer bu, Artuklu ve Karakoyunlular arasındaki evlilik olayını ibn Hacer'in *İnbâ ul-gumr*, adlı eserine dayandırmaktadır.

Artuklu hanedanı ile Karakoyunlular arasında gerçekleşen bir başka evlilik ise Artukluların son hükümdarı Şemseddin Ahmed'in Ebu Bekr-i Tihranî'nin tercümesinde

Mardin hakimi Ahmed olarak geçen Şemseddin Ahmed'in 'Mirza Şemseddin'in yeğeni olan Mardin Sultanı'nın damadı" şeklindeki ifade, son Artuklu hükümdarının, mevcut kaynaklarda belirtilmeyen bir evlilikten doğduğu, Artuklu hanedanının adı belirtilmeyen başka bir aile yada Kara Koyunlular ile yaptığı evliliği belirtmektedir.¹⁰ (1407-1409), Mardin'i Kara Yusuf'un Mardin'i kendisine teslim etmesine karşılık olarak Musul'u verceği ve kendi kızlarından biri ile evlendireceği yönünde yapılan anlaşma ile gerçekleşmiş olduğu 22.bölümde kayıt altına alınmıştır.

Kâtip Ferdi, Kara Yusuf'un, Artuklu Melik Salih Şemseddin Ahmed'e süslü tahtını kendisine bırakmasını teklif ettiği bir mektup yollayıp, Melik Salih'e istediği kadar mal, hatta tüm mal varlığını, beygir, koyun, güzel yüzlü küçük cariyeler, aydınlık yüzlü güzeller, güneş misali göz alan ve hürri kadar çekici kendi kızını dahi bol bol çeyizleriyle vermeyi, ayrıca Musul kentini bile kendisine teslim edip, barış tesis ederek, sözleşme yapıp, savaşı bitirmeyi önermişti.¹¹ Son Artuklu hükümdarı, bu teklifi kabul edip, Musul'a karşılık Mardin'i teslim eder etmez, eşiyle birlikte zehirleyerek öldürdüğünü 22. Bölümde aktarılmıştır.

Artukluların sahip oldukları topraklar Hristiyanlığın en eski mezheplerinden tutunda islâm alemi içinde Harici yada Heterodoks olarak adlandırılan marjinal dini inanışlara ev sahipliği yapmıştı.

Artuklu hükümdarlarının hepsi Sünnî geleneğine bağlı dindar kişilerdi, ancak içlerinden bazıları 'filozofların dinine mensuptu" şeklinde din dışı olarak anılmıştı.

¹⁰ T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Artuklular Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı Şeyhmus Nayır Tez Danışmanı Prof.Dr.Fahammeddin Başar İstanbul 2010

¹¹ Kâtip Ferdi, *a.g.e.*, aynı yer.

Artukluları önemli yapan şey, tarihinin son yüzyılı dikkatlice incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Artuklular yoğun bir Türkmen nüfusuyla bölgeye yerleşmişlerdi.

Artukluların zayıfladığı dönemlerde bölgede etkin duruma geçen Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri Artuklularla birlikte bölgeye yoğun olarak gelen Türkmen guruplarını İran ve Irak taraflarına göç etmelerine sebep oldular.

Artukluların çeşitli kaynaklarda Türkmenler üstünde büyük nüfuzları olduğu zikredilmektedir. Asker ihtiyaçlarını büyük çoğunlukla onlardan karşılıyorlardı.

Artuklu emmilerinin paralı hassa askerlerine sahip olup olmadıkları bilinmemekle birlikte 'gulâmlara" sahip olduklarına dair bir bilgi bulunmaktadır. Bunların dışında Artuklu emirlerinin 'mamlûk" adı verilen köleri bulunmaktaydı. Ve bunların kimileri yaptıkları inşa faaliyetleri ile adları günümüze kadar kalmıştır. Üzerinde kuruldukları topraklar, dönemim büyük devletlerinin karşılaşma alanı alanıydı.

Türkiye Selçukluları-Eyyûbî, Memlûk-İlhanlı, Memlûklü-Timur mücadelesi Artuklu toraklarında ya da onların sınırlarında cereyan etmişti. Sıklıkla istila ile karşı karşıya gelen Artuklu toprakları bu akınlar nedeniyle ekonomik ve sosyal açıdan buhranlı dönemler geçiriyordu. Moğolların Ortaçağ İslâm dünyasında yarattığı dehşet ve geçtikleri her yerde arkalarında bıraktıkları harap şehirleri düşünürsek, bölgenin küçük emirliklerinden biri olan Artukluların bundan nasıl etkilendikleri ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara rağmen halkın Artuklu yöneticilerine meyilli oldukları onların yönetiminden şikâyetçi olmadıkları görülmektedir.

Artukluların halka ağır vergi yükü yüklememeleri, ticareti kolaylaştıran teşviklerde bulunmaları Artuklu ülkesinde ticaretin ve tarımın canlılığının sürdürülmesini kolaylaştırdı.

Bugün Mardin iline bağlı Kızıltepe ilçesi bir diğer adıyla Düneysir Artuklular zamanında kurulan önemli bir ticaret merkezi olmuştu. XIII. yüzyıl başlarına kadar bu Pazar işlek

haldeydi. Hâkimiyet sembolleri olan sikkelerinde Bizans etkisi görülmesine rağmen, üzerlerinde yer alan insan figürleri nedeniyle ayrı bir yere sahiptiler. İslami sikke darbında genel anlamda insan figürü kullanılmamasına rağmen Artuklu sikkeleri bu yönüyle ayrılmaktadır. Sikkelerin üstünde matbu olarak tanıdıkları Selâhaddin Eyyubi, Alâeddin Keykûbad ve Hûlagû adlarının yer alması Artukluların varlıklarını korumak için izledikleri barışçı siyasetin kanıtıdır.

Artuklu toprakları çeşitli dillerin konuşulduğu birçok farklı dinden insanların yaşadığı bir yerdi. Halka dini açıdan baskı kurmadılar. Topraklarında yaşayan gayrimüslim halkları dinlerini serbestçe yaşayacakları şekilde özgür bırakmışlardı. Üretime katkı sağlayıp devlete vergi verdikleri sürece Artuklu topraklarında yaşayan her çeşit dini gurup ve halkı içişlerinde serbest hareket edebilmekteydi. Gayrimüslim halka İslâmın Zimmî hükümlerini uyguladılar fakat bunu yaparken bile sertlik göstermediler.

Artuklular Memlûkler gibi Arapça konuşulan toprakların yöneticisiydiler. Saraylarında Arapça konuşuluyordu, eğitim dili Arapçaydı. Onlardan farklı olarak, bu topraklarda doğmuş ve Anadolu'nun İslâm'a açılmasına hizmet etmişlerdi. Devlet teşkilatları tüm Türk-İslâm Devletlerinin teşkilatlarıyla aynı özelliktedir. İktidar babadan oğula geçiyordu. Hanedanın diğer üyeleri de tahta geçebilmekteydi.

Artuklu emirleri eski Türk hâkimiyet anlayışına göre ülkelerini oğulları ve akrabaları arasında paylaştırmıştı. Taht, bir önceki emirin oğlu veya kardeşi yahut amcasına bırakılıyordu. İktidardaki emirin meşruluğu Artuk Bey'in soyundan gelmesine bağlıydı. Bu veraset sistemi Artuklularda sistemli bir biçimde uygulandığı için, Artuklularda bir emir ölünce taht kavgalarına rastlanmamıştır.

Artukluların bu kadar uzun süre ayakta kalmalarının nedenlerinden biri de bu olmalıdır. Artuklu sarayında görülen görevliler, Türkiye Selçukluların'da rastladığımız görevlilerin birer küçük kopyasıdır.

Artuklu emîrlerinin saraylarında 'harem ağaları", 'gulâmlar", 'mamlûkler", 'çavuşlar" gibi birçok görevli bulunmaktaydı.

Artuklu ordusu genel anlamda Türkmen aşiretlerinden sağlanan kuvvetlerle oluşturulmuştu. Büyük devlet görevlilerinin ve vezirlerin iktâ arazileri bulunmakla beraber bu arazilerden devlete asker yetiştirme gibi bir yükümlülükleri yoktu. Araziyi ekip biçen halktan ister Müslüman olsun ister gayri Müslim olsun aldıkları vergiler çevredeki devletlere göre daha azdı.

Mardin Artuklularından Timurtaş'ın alîm biri olarak tanınması bu hanedan içinden çıkan hükümdarların ilime ve ilmî çalışmalara önem verdiklerinin göstergesiydi. Artuklu vezirleri şair, ilahiyatçı ve dilci gibi birçok alanda kendini yetiştirmiş âlim kişilerdi. Ülkelerinin her yerini medrese ve hasta hanelerle donatmışlardı.

Artuklular, Eyyûbî, Türkiye Selçukluları, Mamlûkler ve İlhanlı Moğolları gibi güçlü devletlere çevrenmişti. Toprakları sık sık istilâ ve yağma akınlarıyla tahrip oluyordu.

Artuklular, ülkelerini sahip oldukları güçlü malî teşkilatları sayesinde bu kayıplarını telafi etmeye çalıştılar, önemli ticari yollara yakınlıkları Artukluları önemli bir ticari merkez olarak gelişmesini sağlamıştı. Fakat tüm tarihi boyunca istilalara açık kalması ticari yoğunluğu engelledi.

Artuklular, hanedanlarının sonlarına doğru kendileri gibi Türkmen olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu oymaklarıyla ölüm kalım mücadelesine giriştiler.

Artuklular bu dönemde Mardin merkez olmak üzere varlıklarını sürdürmeye çalışmaktaydı. Ömrünü tamamlayan Artuklulara Karakoyunlular son vermesiydi bile, belkide bir süre sonra kuvvetlendiğini gördüğümüz Akkoyunlular son verecekti.

Bugün Artuklu adı hâkim oldukları topraklarda bıraktıkları çeşitli cami, medrese, köprü ve kale burçlarıyla halen yaşamaktadır.¹²

¹² T.C.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Artukluların Sosyo –Ekonomik ve Kültürel Hayatı